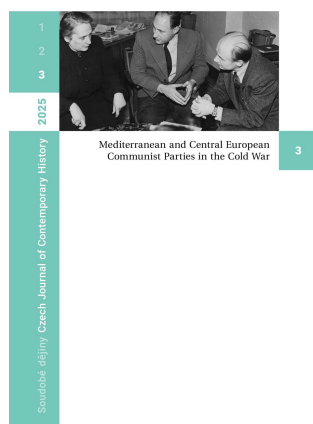

Zitierhinweis

Sommer, Vítězslav: Rezension über: Josef Serínek, Česká cikánská rapsodie, Praha: Triáda, 2016, in: Soudobé dějiny, 2018, 3-4, S. 490-495, DOI: 10.15463/rec.110148049

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Diskuse

Místo „České cikánské rapsodie“ v politickém a historickém myšlení Jana Tesaře

Vítězslav Sommer

TESAŘ, Jan: *Česká cikánská rapsodie*. Sv. 1: *Vzpomínky Josefa Serinka*; TESAŘ, Jan: *Místo epilogu: Rozhovor s Josefem Ondrou; Dokumenty*; sv. 2: TESAŘ, Jan: *Komentáře ke vzpomínkám Josefa Serinka*; sv. 3: *Mapy, tabulky, diagramy: Partyzáni na Vysočině*; TESAŘ, Jan: *Serinkovské inspirace*. Praha, Triáda 2016, 502 + 635 + 208 stran, ISBN 978-80-87256-86-2.

Edice pamětí partyzána Josefa Serinka (1900–1974) připravená Janem Tesařem získala od vydání v roce 2016 značný ohlas.¹ Jedním z důvodů tak široké recepce rozsáhlého třísvazkového díla je skutečnost, že kniha promlouvá hned k několika tématům, která jsou významná nejen pro historiky, ale rezonují také v mnohem širších kulturních a politických souvislostech. Na prvním místě je zcela aktuální otázka zastoupení Romů v příběhu českých, slovenských a československých dějin.

1 Text navazuje na autorovo starší pojednání o vývoji historického myšlení Jana Tesaře v 60. letech. Viz SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví: Straničná historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, s. 393–403.

Tesařova práce prostřednictvím konkrétního lidského osudu zkoumá místo marginalizovaných společenských skupin v odborných i populárních výkladech minulosti. Kniha tak činí na příkladu událostí spadajících do let nacistické okupace, jejímž výkladům nadále do značné míry dominují česky nacionálně vyhocené a nezřídka až etnocentrické pohledy na historickou realitu. *Česká cikánská rapsodie* je proto významným příspěvkem nejen k dějinám Romů v Československu a českých zemích, ale obecně k otevřené a kontroverzní otázce výstavby širších výkladových schémat soudobých dějin střední a východní Evropy.

Díky způsobu, jakým Tesař přistoupil k ediční přípravě Serinkových vzpomínek, kniha promlouvá k řadě dalších důležitých témat soudobé historiografie. Práce jednak kriticky reflektuje sám způsob vzniku pamětí, které byly zapsány Tesařem na základě Serinkových vyprávění. Historik v tomto případě vytvořil „svůj“ pramen, který konfrontoval s archivními materiály a dalšími vzpomínkami. Současně se pokusil také o kritické zhodnocení možností práce s pamětníky a obecně využívání vzpomínek pro poznání minulosti. Tesař navazuje na rozsáhlé a dnes zřídka připomínané projekty, které především v šedesátých letech usilovaly o systematický sběr pamětnických výpovědí, zejména k dějinám protifašistického odboje. *Česká cikánská rapsodie* proto zasahuje do zcela aktuálních debat o paměti a metodologii orálních dějin. Současně toto téma zasazuje do přehlížené domácí tradice práce s pamětníky v historiografickém výzkumu.

Kromě textu pamětí obsahuje kniha také obsáhlý ediční komentář, který zahrnuje celý více než šestisetstránkový druhý svazek *České cikánské rapsodie*. Vzniklo tak samostatné historiografické dílo, které Serinkovy vzpomínky nejen koriguje ve světle dalších pramenů a doplňuje o nové poznatky, ale rovněž je zasazuje do širšího kontextu dějin odboje a regionu. Tesař také v komentářích a dodatcích uvádí na scénu řadu dalších historických aktérů. V tomto ohledu je kniha završením jeho dlouholetého a po roce 1968 na delší dobu přerušného studia dějin protektorátu a protifašistického odboje. V šedesátých letech byl Tesař předním československým odborníkem na tato témata, a je nutné dodat, že jeho badatelský přístup byl – nejen v dobovém kontextu – neobyčejně invenční. V případě *České cikánské rapsodie* však zvolil odlišný přístup než ve svých starších textech. V šedesátých letech se zaměřoval především na fungování okupačního režimu, zkoumal nacistickou strategii v protektorátu a empiricky mapoval činnost partyzánů na základě obecnějšího zájmu o historický fenomén partyzánské války.² Ve svých vrcholných textech z tohoto období se zaměřil na protektorátní politickou reprezentaci, kulturní elity a obecně

2 TESAR, Jan: Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“, 1 a 2. In: *Historie a vojenství*, roč. 13, č. 2 a 3 (1964), s. 153–191 a 333–385; TÝŽ: K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v r. 1939. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 1 (1969), s. 40–85; TÝŽ: Partyzánské destrukce na železničních tratích ve východních Čechách a na západní Moravě. In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 2 (1959), s. 209–244; TÝŽ: Kubánská teorie soudobé partyzánské války: Úvaha nad knihou Ernesta Guevary „Partyzánská válka“. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 6 (1962), s. 850–881.

českou společnost v prvních letech nacistické okupace.³ Tyto statě stály na pomezí politických a kulturních dějin a dějin politického myšlení. Kriticky zkoumaly „fiktivní autonomii“ raného protektorátu a značně ambivalentní politiku protektorátních elit. Tesař vycházel z rozsáhlého empirického výzkumu a promyšlené metodologie.⁴ Prostřednictvím svébytného autorského rukopisu zasadil raný protektorát do delšího kontextu dějin české politiky a českého myšlení o národní otázce, často s ohledem na zcela aktuální události roku 1968 a počínající „normalizace“. Edice Serinkových pamětí na starší práce navazuje, ale nahlíží na podobné otázky pohledem dějin psaných „zdola“, z perspektivy vyprávění romského partyzána, který přichází z okraje společnosti, aby se významně zapsal do historie partyzánského hnutí v protektorátu. Kolem Serinka postupně přibývají aktéři s různou osobní a politickou historií a různými představami o odboji a jeho směřování. Propojení autentických, neučesaných vzpomínek s rozsáhlým komentářem a dalšími doplňujícími materiály ústí v působivý celek, který na konkrétních osudech ukazuje složitost tématu protifašistického odboje – jeho rozpory, problémy a mnohdy osudová dilemata historických aktérů.

Historiografické dílo Jana Tesaře není do sebe obráceným bádáním, které by bylo oddělené od politického a obecně společenského dění doby svého vzniku. Tesařovy historické práce často promlouvaly ke zcela aktuálním otázkám, stejně jako na druhé straně jeho politické psaní z pozic opozičního aktivisty po roce 1968 vycházelo z historiograficky zaměřené analýzy. Ať již máme na mysli politické statě z let 1968 až 1980 o „vytváření struktur občanské společnosti“, nedávno vydané v souboru *Co počít ve vlkově břiše*, nebo v emigraci napsaný *Mnichovský komplex*, vždy se jednalo o texty, jejichž hlavním cílem bylo otevřít diskusi o důležitých otázkách dotýkajících se nedávných dějin nebo bezprostřední současnosti.⁵ Polemickou tvář Tesařovy tvorby zastupuje v *České cikánské rapsodii* třetí svazek práce. Převážnou část jeho obsahu tvoří historický esej, jehož cílem není faktograficky vyčerpávající analýza role partyzánské v moderních dějinách Evropy a českých zemí, nýbrž polemické promyšlení souvislostí mezi konkrétní podobou partyzánské v Čechách, na Moravě a na Slovensku v době druhé světové války a mezi delšími tradicemi českého a slovenského politického myšlení a politické kultury. Třetí svazek práce tak zapadá do kontinuity Tesařova díla, k jehož ústředním motivům patří úvahy o roli národa, státu a státnosti v moderních českých dějinách. V rozsáhlém eseji nazvaném *Serinkovské inspirace* tuto perspektivu propojuje s hledáním odpovědi na otázku, kterou promyšlí nejpозději od konce šedesátých let: Jaké jsou možnosti odporu proti moderním diktaturám?

3 Aktuální vydání těchto textů v jednom souboru viz TÝŽ: *Traktát o „záchraně národa“: Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace*. Praha, Triáda 2006.

4 Tesařovy metodologické texty viz TÝŽ: O metodě historického výzkumu veřejného mínění společnosti pod nacistickým režimem. In: *Historie a vojenství*, roč. 15, č. 1 (1966), s. 83–97; TÝŽ: K otázce pracovních postupů při historickém studiu veřejného mínění v době okupace. In: *Tamtéž*, roč. 15, č. 6 (1966), s. 1091–1125.

5 Poslední vydání *Mnichovského komplexu* srv. TÝŽ: *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha, Prostor 2000 a 2014. Texty z období Tesařova angažmá v posrpnové opozici viz TÝŽ: *Co počít ve vlkově břiše: Práce o vytváření struktur občanské společnosti z let 1968–1980*. Praha, Triáda 2018.

V *Serinkovských inspiracích* Tesař navazuje na své dřívější úvahy o vztahu mezi nacionalismem a státem, respektive o souvislosti mezi národní otázkou a určitou ideou státnosti. V šedesátých letech se Tesař mimo jiné věnoval zkoumání politické a sociální role Protektorátu Čechy a Morava jako zvláštního státního útvaru, který nebyl pouze důsledkem německé okupace, ale také pokračováním vývoje, jenž započal zhroutením první republiky na podzim 1938. Vystoupil tehdy s kritikou dodnes často opakované teze o politice „záchrany národa“ a „menšího zla“, jak bylo často charakterizováno úsilí hlavního proudu české politické reprezentace během prvních let protektorátu. Tesař nejenže odmítl snahu učinit z Emila Háchy či Aloise Eliáše oběti vlastních dobrých úmyslů a zbavit je tak zodpovědnosti za jejich podíl na realizování nacistických záměrů na okupovaném území, ale na obecnější rovině otevřel otázku nesamozřejmosti existence národa. Tesař se ptal, zda má vůbec cenu zachraňovat národ, smyslem jehož existence by byla – sama jeho existence.⁶ Zdůraznil význam humanistické a socializující demokracie jako zakladatelské ideje první republiky, která dala státu a jeho národům jisté historické poslání. Jakmile oficiální politická reprezentace, a s ní také část společnosti, po Mnichovu odmítla tuto pokrokovou státní ideu a začala propojovat autoritářskou politiku s mantrou „záchrany národa“, nastal podle Tesaře obrat k „regresivnímu národnímu vědomí“ a zproblematizování celého českého národního projektu, jak se vyvíjel od éry národního obrození.⁷ Tato pro mnohé dodnes kontroverzní myšlenka rezonovala s vývojem v Československu po srpnu 1968. Tesař zasadil kritiku protektorátní politiky „menšího zla“ a „záchrany národa“ do kontextu zcela aktuálních událostí spojených s okupací země vojsky Varšavské smlouvy a s pozvolným nástupem takzvané normalizace. V textech z konce šedesátých let zdůrazňoval význam těch složek odboje, které od samého počátku odmítly protektorátní uspořádání, a tím pádem nesehrály roli (byť nechtěných) opor okupační politiky.⁸ Že se nejednalo pouze o akademické úvahy, dokládá Tesařovo zapojení do opozičních aktivit po srpnu 1968. Jeho politický aktivismus bezpochyby vycházel z dlouholetého promyšlení dějin české politiky v letech nacistické okupace.

Serinkovské inspirace s odstupem několika desetiletí tedy rozvíjejí některé motivy, jež lze označit za konstanty Tesařova historického a politického myšlení. Prvním z nich je vytrvalá kritika nacionálně úzkoprsého vnímání politické reality na straně českých politických elit. Dřívější odmítnutí politiky „menšího zla“ a „záchrany národa“ zde doplňuje kritika omezeného pojetí čechoslovakismu, především mezi vrcholnými představiteli západního vedení českého odboje. Tesař si klade otázku, proč ve strategii odboje i v protektorátní politické realitě hrálo partyzánsství jako forma ozbrojeného odboje tak omezenou roli. Odmítá tezi o nevhodnosti protektorátního území pro vedení partyzánské války a poukazuje na možnosti, které skýtalo

6 K tomu srv. záznam Tesařova vystoupení na debatě o „české otázce“ v únoru 1967 (viz Česká otázka ve 20. století. In: *Příspěvky k dějinám KSČ*, roč. 7, č. 3 (1967), s. 463–477).

7 Srv. např. TÝŽ: 15. březen v českých dějinách. In: *Dějiny a současnost*, roč. 11, č. 4 (1969), s. 1–4.

8 Jednalo se zejména o soubor esejů „Vlastenci a bojovníci“, který vycházel v roce 1969 na stránkách *Listů*. Souborné vydání viz TÝŽ: *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha, Prostor 2000, s. 137–229.

využití Slovenska a jeho antifašistických sil pro ustavení partyzánského vojska, nebo alespoň pro dočasnou ochranu československého důstojnického sboru jako možného jádra budoucího ozbrojeného odboje. V tomto kontextu podrobuje kritice také předání československého armádního arzenálu nacistům po 15. březnu 1939. Důvod k tomu, proč nebylo využito těchto nabízejících se možností pro partyzánskou formu rezistence, spatřuje v omezené strategické představivosti československých politických a vojenských elit a v jejich zcela instrumentálním chápání čechoslovakismu. Tesař se projevuje jako vytrvalý stoupenec československé státní ideje, čímž navazuje také na své texty z počátku devadesátých let, v nichž jednoznačně vystupoval proti rozdělení Československa.⁹ Vedení českého odboje podle Tesaře hodilo Slovensko přes palubu, a tak v samém počátku světového konfliktu zavrhl také myšlenku partyzánské války. Když začaly na Slovensku a později také v protektorátu vznikat partyzánské skupiny, zejména londýnská odbojová reprezentace byla mentálně i strategicky zcela nepřipravená využít jejich možnosti. V tuto chvíli přišli na scénu mnohem zkušenější Sověti, kteří postupně získali kontrolu nad českými a slovenskými partyzánskými skupinami. Podle Tesaře se na sklonku války z převážné většiny partyzánských jednotek stala významná prosovětská síla v československé politice. Tesař používá příklady partyzánských jednotek nezávislých na sovětských štábech jako doklad nevyužitých – nejen vojenskostrategických, ale obecně politických – možností, které partyzánství nabízelo.

Zde Tesař znovu promýšlí druhé ze svých klíčových témat, které úzce souvisí s kritikou české politické reprezentace. Jedná se o otázku interakce mezi politickými elitami a společností. V této činnosti podle Tesaře česká politika opakovaně selhává – v roce 1939, v průběhu války, po roce 1945, v roce 1968 i během následujících dvaceti let „normalizace“. V celku Tesařova díla na kritiku politické reprezentace po roce 1938, protektorátní i exilové, logicky navazuje kritika hrouťícího se reformního křídla Komunistické strany Československa po srpnu 1968 a pozdější kritika směřování Charty 77. Ve všech případech Tesař konstatuje nedostatek politické představivosti a současně snahy či odvahy propojit činnost nejvyšších politických kruhů se silami nacházejícími se mimo bezprostřední kontrolu politických elit. Londýnský exil odmítne možnosti, které by geograficky i politicky nabízelo Slovensko, a projeví naprostou strategickou slepotu vůči myšlence partyzánské války. Reformní komunisté ve vedení KSČ po srpnu 1968 rezignují na spolupráci s politickými silami, které se pokoušejí organizovat účinný odpor proti formující se „konsolidaci“ (radikální reformisté, studenti, odboráři). Poněkud odlišný je případ Charty 77, která nedisponuje reálnou politickou mocí ani nemá „po ruce“ politické aktéry, s nimiž by se mohla spojit, avšak podle Tesaře nerozvine organizátorskou činnost, která by vedla k obnově politické veřejnosti jako širší společenské základny opozice proti posrpnové diktatuře. Po roce 1989 pak nová česká politická reprezentace opět rezignuje na Slovensko a definitivně ukončí historii československého státu, který Tesař nechápe pouze jako

9 Vybrané texty z počátku 90. let viz TÝŽ: *Sme autentická dedičia*. Bratislava, Stála konferencia slovenskej inteligencie Slovakia Plus 1995.

soubor institucí vládnoucích určitému území, ale zejména jako zhmotnění jistých pokrokových idejí, jež stály u vzniku státu v roce 1918.

V historickém eseji, který doprovází edici Serinkových vzpomínek, Tesař znovu diskutuje tezi, že možnost účinné politiky, zejména v případě zlomových historických momentů nebo v rámci rezistence vůči okupační moci či zahraniční agresi, je vždy podmíněna spoluprací strategicky bystrých a politicky velkoryse myslících elit se spontánním aktivismem širších společenských vrstev. Ačkoliv Tesař nikdy nešetřil obdivem k revolucionářům, zakonspirovaným aktivistům, partyzánům nebo neúnavným organizátorům ilegálních aktivit usilujících o subverzi různých forem autoritářské moci, současně vždy kladl důraz na roli elitních politických aktérů, kteří obvykle disponují státním aparátem, ozbrojenými složkami a velmi často také reálnou politickou autoritou. Konfrontace příběhu věčného outsidera Serinka, který v klíčových okamžicích projevil nejen odvahu a odhodlání, ale také politický důvtip, s důraznou kritikou opakovaných selhání českých politických elit a obecně české politické kultury jasně ukazuje, kde Tesař nachází jeden ze základních problémů české a československé politiky ve dvacátém století. Nepracuje se zjednodušenou dichotomií, která by idealizovanou lidovou politiku stavěla do ostrého kontrastu vůči působení zkorumpovaných či neschopných vrcholných politiků. Doplněním Serinkova příběhu o další z kritických komentářů k dějinám české politiky se Jan Tesař snaží ukázat, že přehlížení potenciálu, který nabízí politika „zdola“ a nekonvenční politická akce, respektive rezignace na pokus o organizaci takové politiky v dobách, kdy by byla nejvíce potřeba, může mít dlouhodobé a dle jeho přesvědčení jednoznačně negativní důsledky pro politický život dané společnosti.